

Ioana
VASILOIU

Comparatism versus sociologism în studiile lui Vianu despre Eminescu

Résumé

L'article fait une présentation des études de littérature comparée de T. Vianu dédiées à la poésie d' Eminescu. Pour mettre en évidence l'originalité de la poésie du poète par rapport aux autres poètes, Vianu combine la méthode comparative avec la méthode sociologique. Malgré les explications sociologiques, ses études restent dans le domaine du comparatisme littéraire par la totalité des affinités et des parallélismes établis entre Eminescu et les autres valeurs universelles de l'humanité.

Mots clés: comparatisme, méthode scientifique, critique sociologique, Eminescu, affinité, Vianu.

Ultima mare secțiune a operei lui Tudor Vianu, constituită mai ales în anii de după al doilea război mondial, este reprezentată de studiile de literatură comparată și universală, criticul fiind și în acest domeniu (ca și în estetică, teoria valorilor și a culturii, stilistică) un „ctitor”. Până la studiile sale, comparatismul literar se rezuma la stabilirea influențelor străine asupra culturii și literaturii românești. Abia în epoca dintre cele două războaie mondiale asistăm la o diferențiere mai aprofundată a problematicii în

cadrul căreia apar primele cercetări legate de comparatism: eseu *Poezia lui Eminescu* – care cuprinde exegeza temelor lirice ale poetului, influențele străine exercitate asupra lui odată cu raportări la folclorul național și *Influența lui Hegel în cultura română* în care pe lângă fixarea înrăuririlor se ajunge la cercetări de istorie a ideilor și filosofie a culturii. Preocupările criticului pentru comparatism devin prioritare după 1948, când profesorul de estetică este nevoit să se reprofileze. Va aduce, însă, în acest domeniu nou ca preocupare sistematică, erudiția și activitatea lui de filosof al culturii, de estetician, de lingvist și stilistician.

Cuprinse în volume ca *Literatură națională și literatură universală* (1956), *Ideile lui Stendhal* (1959), *Studii de literatură universală și comparată* (1960, ed. a II-a adăugită 1963), *Arghezi, poet al Omului* (*Cântare Omului* – în cadrul literaturii comparate) – (1964), *Istoria ideii de geniu* (1966), studiile din această zonă a scrisului lui Vianu reprezintă faza științifică a comparatismului românesc (Vianu nu reduce comparatismul la studiul influențelor, ci îl lărgeste prin afinități și paralelisme, ca și prin determinarea atmosferei generale în care se situează fenomenele analizate).

În rama acestui comparatism se situează și articolele *Eminescu și Shakespeare* (1954), *Madách și Eminescu* (1962) și *Imaginea Greciei antice în Memento Mori de Eminescu* (1963). În *Eminescu și Shakespeare*, Vianu demonstrează, bazându-se pe diversele mărturisiri ale poetului, dar și pe poezia acestuia intitulată *Cărțile*, faptul că Shakespeare a reprezentat pentru Eminescu „un model și o țință a aspirației lui”¹. La origine o comunicare citită la Institutul de literatură al Academiei maghiare de Științe din Budapesta (aprilie 1962), studiul *Madách și Eminescu* compară *Tragedia omului* și *Memento Mori* în scopul stabilirii unui paralelism „care marchează între două situații literare, o afinitate mai profundă decât cea care decurge din existența unui izvor”². Amândouă sunt „mari fresce ale istoriei omenirii” și aparțin unei

1 *Opere* 11, p. 301

2 *Idem*, p. 303

serii istorice pe care Vianu o schițează începând cu *Theogonia* lui Hesiod. Cele două poeme au în comun, observă Vianu, și filosofia romantică a istoriei. Criticul examinează în continuare influențele literare și filosofice, ferindu-se de „mărunta anchetă pozitivistă”. Astfel, în cazul poemului lui Madách reperele sunt *Faust* și concepția lui Schopenhauer despre istorie: „cât privește poemul lui Madách, el aparține, totodată, și unei alte serii tematice. Ca și în drama lui Goethe, omul cântă, în poemul lui Madách, mântuirea, soluția posibilă pentru orice existență umană”. Concepția lui Schopenhauer despre istorie o găsim exprimată și la Eminescu, cu deosebirea că, în opera acestuia, o găsim contaminată cu „una mult mai veche, și care a cunoscut o mare favoare în literatura română. E tema instabilității soartei și a ruinelor”³. Sunt schițate acum istoriile celor două teme în literatura română. Prima apare, la noi, pentru prima oară, în poemul *Viața lumii* de Miron Costin, de unde trece la Dimitrie Cantemir în *Divanul*, cea de-a doua se regăsește obsesiv la scriitorii pașoptiști: Alexandrescu, Bolintineanu, Heliade. Se poate sesiza că Vianu definește un concept și o metodă proprie prin care acordă un loc important influențelor interne, mărturisită în studiul teoretic *Literatura universală și literatura națională* (Opere 10, p. 7-21). După ilustrarea surselor interne valorificate de Eminescu în poemul său, criticul conchide: „poemul lui Eminescu este produsul unei încrucișări între motivul *fortuna labilis* și motivul subsecvent acestuia – *motivul ruinelor*”⁴.

Pornind de la ideea că romantismul a cunoscut două direcții: prima desemnată de critica germană sub numele de *titanism*, având ca reprezentanți pe Byron, Goethe, Schiller, iar a doua „prin care dobândeau expresie experiențele intime ale eului individual al poezilor”, Vianu găsește că Eminescu ilustrează ambele atitudini cu precizarea că „există un anumit conflict între

cele două tendințe romantice”: „Dar după debutul său furtunos și titanic, Eminescu s-a lăsat antrenat de cercul Convorbirilor Literare... care constituia o adunare conservatoare, afiliată partidului politic al marii moșierimi. Prin faptul că a aderat la acest cerc literar și că și-a desfășurat activitatea acolo, până la sfârșitul prematur al carierei sale, Eminescu n-a mai putut da o mai amplă extindere posibilităților titanești și revoluționare ale geniului său. Așadar, celălalt aspect al bogatului lui talent a devenit precumpănitor”⁵. Afirmările criticului sunt tulburătoare, întrucât ele divizează creația eminesciană în două părți distincte: cea de dinaintea și de după intrarea la Junimea. Asistăm, astfel, la o întoarcere la explicațiile de ordin sociologic ale eminescianismului, exprimate de Ibrăileanu în *Spiritul critic în cultura românească*. Cel care, în *Poezia lui Eminescu*, prezenta opera eminesciană ca pe un tot organic, se vede nevoit să-și adapteze metoda critică la „modelul” general al criticii sociologice.

La un an de la comunicarea ținută la Budapesta, comparatistul revine la poemul *Memento Mori* într-un studiu intitulat *Imaginea Greciei antice în Memento Mori*. Oprirea lui Vianu pe lângă o postumă pare surprinzătoare la prima vedere, știută fiind poziția acestuia de lungă durată față de acest sector al creației marelui liric. Cu atât mai curioasă scrierea unui studiu dedicat în întregime „grandiosului poem”, rămas multă vreme în manuscrise. Și totuși, *Memento Mori* este o poemă importantă, deoarece ea face să apară imaginea unui Eminescu „titanic și revoltat”⁶. În acest context se precizează o dată în plus meritele lui Călinescu și Perpessicius în publicarea acestui text (o mai făcuse și cu alte ocazii: *G. Călinescu la șaiszeci de ani* (1959), *Eminescu – ediția critică* (1959). Încă de la început Vianu remarcă „bogăția de teme poetice, profunzimea fanteziei vizionare și substratul de idei profunde”⁷.

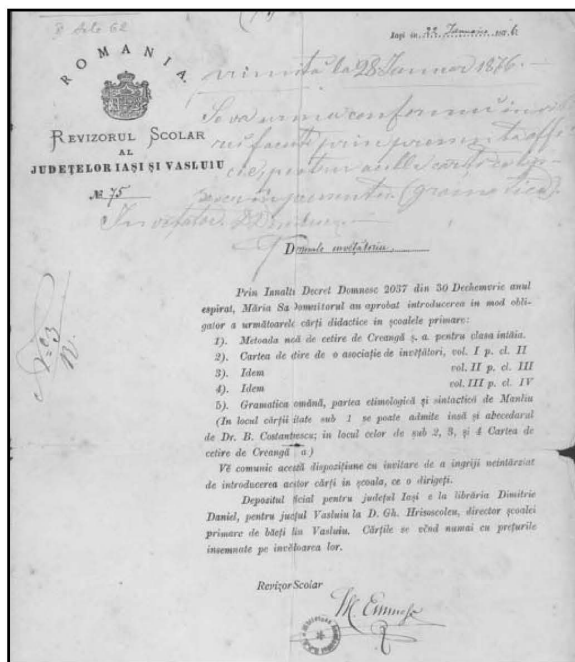
3 Opere 11, p. 309

4 Idem, p. 311

5 Idem, p. 315

6 Opere 12, p. 471

7 Opere 11, p. 283

Episodul închinat Greciei nu este analizat din punct de vedere estetic (reminescență poate a atitudinii inițiale care respingea postumele în primul rând pe acest criteriu), ci prin raportare „la alte moduri de reflectare a lumii elenice, cu care se află într-un curios paralelism”. Grecia este înfățișată, după comunitatea ei cu natura răsfântă în vechile mituri, ca o „lume a durerii”, viziune ce poate fi regăsită la majoritatea romanticilor europeni (Hugo, Schopenhauer, Schiller, Holderlin), iar mai apoi la cei doi mari filosofi ai culturii Burckhardt și Nietzsche. La rădăcina acestei viziuni se află, crede Vianu, filosofia gândiriștilor presocratici: Anaximandru, Heraclit și Empedocle, „filosofi deopotrivă ai devenirii lumii și ai stingerii ei finale”, care a găsit un imens ecou în sufletul marilor pesimiști din secolul al XIX-lea. O asemenea imagine ne întâmpină și la Eminescu.

După ce evocă idilic natura și mitologia grecească, urmează aceea a culturii, a artei și a muzicii „sub același val al durerii de a trăi”, scrie Vianu referindu-se la viziunea eminesciană asupra Greciei, „unică în istoria literaturii noastre până la el”⁸. Astfel, „ imaginea eminesciană a filosofului grec

este culeasă din epoca presocratică, din lumea cugetării veacului al șaselea și al cincilea”, imaginea sculptorului orb este explicată prin punerea ei în legătură cu concepția despre „viziunea anterioară” (a lui Platon, a lui Plotin, ca și a lui Rafael), iar imaginea lui Orfeu prin ideile pitagoreice pe care și le-a însușit poetul în timpul studiilor.

Articolul rămâne un punct de referință în cadrul interpretărilor aduse poemului nu atât prin aprecierile estetice (puține de altfel), ci prin bogăția referințelor culturale care definesc o imagine de ansamblu în istoria viziunilor moderne asupra vechii Grecii. Finalul acestei „scrieri de idei” vine să accentueze pentru a nu știu câta oară genialitatea marelui poet: „Analiza viziunii lui pune în lumină faptul că poetul a trăit adânc cultura vremii lui și că, prin această parte a operei sale, ca și prin cele care i-au urmat, el a fost un mare creator european. Izvoarele lui au fost însă mai puține decât acele ale lui Burckhardt și ale lui Nietzsche și, folosind puținele indicații la îndemână, numai spontaneitatea genialității lui explică sinteza lui vizionară”⁹.

Acest poem va fi comentat din nou în *Arghezi, poet al Omului* (*Cântare Omului – în cadrul literaturii comparate*), la origine un curs universitar, apărut în 1964, la puțină vreme după moartea autorului, analiza acestuia fiind inclusă în categoria sociogoniilor moderne. Studiul reflectă, printre altele, schimbarea direcției metodologice în abordarea criticii literare. Dacă până la ruptura din 1948 Vianu privea operele literare din perspectiva culturii, ca pe niște monumente din istoria spiritului, după această dată, ele vor fi „judecate” prin raportare la societate. Metoda sociologică devine astfel principalul unghi din care se formează comentariul critic, nelipsit însă de determinări literare, culturale și științifice. Criticul reia aici observațiile exprimate în conferința *Madách și Eminescu* și în articolul *Imaginea Greciei antice în Memento Mori* adăugând în schimb câte un mic comentariu pentru fiecare civilizație: „Egiptul este un poem descriptiv

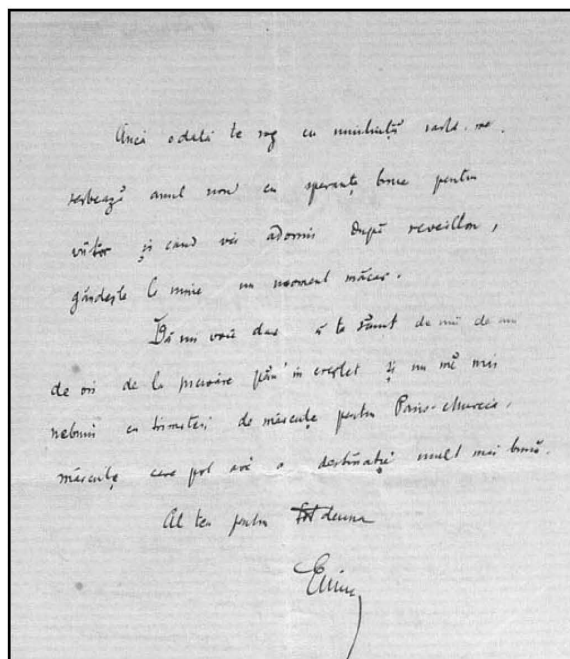
8 Idem, p. 282

9 Idem, p. 297

de o rară grandoare", „Palestina este cadrul idilei biblice", etc.¹⁰

Un spațiu mai mare ocupă în analiza poemului prezentarea Daciei: „Dacia este, pentru Eminescu, un loc de mare expansiune vitală a naturii" – își începe Vianu comentariul pentru ca în final să ajungă la următoarea concluzie: „Poet al Daciei, în care celebrează splendoarea naturii tinere, Eminescu nu se desolidarizează de tradiția latină, ba chiar o afirmă ca toți înaintașii lui, scriitorii generației de la '48".¹¹

Îmbinarea metodei comparative cu cea sociologică stă și la baza studiului Eminescu și Arghezi (1960, Luceafărul; 1965, Studii de literatură română) în care Eminescu nu mai este comparat cu un autor străin, ci cu un poet „de același rang cu el", căci „De la Mihai Eminescu poezia lirică românească n-a cunoscut o altă realizare mai de seamă, marcată de o originalitate mai puternică și cu repercusiuni mai întinse asupra întregului scris literar al vremii decât acele legate de opera lui Tudor Arghezi"¹². Ca și Ibrăileanu, pe care l-a admirat dintotdeauna (mai ales pentru „desăvârșita lui modestie morală" – *Opere* 1, p. 23), Vianu apreciază în primul rând la un scriitor originalitatea – așa se explică numărul de studii și articole despre Arghezi: *Arghezi - poet al actului literar*, *Tudor Arghezi și înnoirea lirismului european*, *Tudor Arghezi*, *Tudor Arghezi la optzeci de ani*. Criticul are convingerea că originalitatea argheziană nu poate fi evidențiată decât prin raportare la Eminescu: „limba lui Arghezi este alta decât cea a lui Eminescu, și tematica și modul de a gândi poetic, și mijloacele de artă sunt altele".¹³ Îi dă dreptate lui Ibrăileanu, care avea obiceiul să spună „într-un fel s-a scris înainte de Arghezi, altfel după el" și accentuând și mai mult rolul lui Arghezi la dezvoltarea limbii și a artei literare scrie într-un loc: „După Eminescu, Arghezi obține cea mai adâncă reformă a limbii poetice pe care o poate nota isto-

ria literaturii noastre moderne"¹⁴. Metoda comparativă este utilizată de Vianu nu pentru a stabili asemănări, cum am văzut în altă parte, ci pentru a marca deosebiriile dintre cei doi poeți. Aici intervine metoda sociologică: „deosebirea dintre cei doi poeți provine, mai întâi, din momentul lor social și istoric deosebit", factorii explicativi ai operei fiind contextul social și biografia scriitorului. Pesimismul eminescian este explicat prin conflictele sociale din epoca sa (avem senzația că citim o pagină din Gherea), iar opera lui Arghezi este înțeleasă ca „depășire a pesimismului eminescian printr-o atitudine mai luptătoare". Sigur că astfel de explicații mai există în articolele sau studiile din ultimii ani, dar acestea nu pot schimba imaginea operei celui care a avut ca ideal critica completă: „critica cea mai bună este, deci, aceea care reușește să înfrângă fatalitatea structurilor, aceea care se dovedește aptă a reflecta opera cu cât mai multe mijloace și din cât mai multe puncte de vedere"¹⁵.

10 *Opere* 11, p. 418-419

11 Idem, p. 422

12 *Opere* 3, p. 481

13 Idem, p. 482

14 Idem, p. 477

15 *Opere* 12, p. 439